

II. RECENZJE I OMÓWIENIA

DOI: 10.17951/et.2025.37.377

Adam Głaz

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska

ORCID: 0000-0002-6143-3542

e-mail: adam.glaz@mail.umcs.pl

Dyskurs czasu wojny – głosy z Ukrainy

Natalja Izotowa, Serhij Potapenko (red.), *Ukrain'skyj wojennyj dyskurs: polilog žanriw i styliw*, Kyiw: Wydawnycznyj centr KNLU, 2024, 216 s.

Słowa kluczowe: dyskurs wojenny; zróżnicowanie dyskursywne; multimodalność; tożsamość; zmiana językowa

Keywords: discourse in war; discourse variety; multimodality; identity; language change

Książka pod redakcją Natalji Izotowej i Serhija Potapenki *Український воєнний дискурс: полілог жанрів і стилів* (*Ukraiński dyskurs wojenny – wielogłos gatunkowy i stylistyczny*) wpisuje się w szereg publikacji opisujących procesy zachodzące w języku ukraińskim w czasie wojny z Federacją Rosyjską (inne publikacje naukowe na ten temat to m.in. Ażniuk 2024; Kuznietsova 2024; Martinek 2024; publikacje mające charakter bardziej osobisty: Myched 2023, Sływynskij 2023). Spełniają one co najmniej potrójną funkcję. Po pierwsze są zapisem zmian zachowań językowych w społeczeństwie ukraińskim (oraz zmian w systemie języka ukraińskiego), a także próbą wyjaśnienia przyczyn i opisanie mechanizmów tych zmian. Po drugie są formą walki o przetrwanie języka. Po trzecie służą krzepieniu serc Ukraińców, poddanych okrutnej próbie przez walec historii. Nie inaczej ma się rzecz z prezentowanym tutaj tomem, poświęconym ukraińskiemu dyskursowi wojennemu – ze zrozumiałych względów w niniejszej recenzji skupimy się głównie na jego wartości naukowej.

Redaktorzy tomu, dwoje profesorów Kijowskiego Narodowego Uniwersytetu Lingwistycznego, zaprosili do współpracy jedenaście innych autorek i autorów reprezentujących cztery ukraińskie uczelnie (oprócz wspomnianego uniwersytetu,

jest to ośrodek w Odessie oraz dwa w Charkowie). Dwoje autorów ma również afiliacje zagraniczne (w Czechach i Niemczech). Na tom składają się wstęp oraz dziesięć rozdziałów, zgrupowanych w trzy części, poświęcone kolejno zintegrowanej koncepcji ukraińskiego dyskursu wojny (część 1.), dyskursom medialnym (część 2.) oraz dyskursom mającym charakter twórczy (część 3.). Otrzymujemy więc obraz nie tyle dyskursu wojny, co różnych jego odmian, jest to bowiem dyskurs wielogłosowy, polifoniczny, zróżnicowany pod względem gatunkowym i stylistycznym, na co wskazuje tytuł tomu.

We wstępie redaktorzy zaczynają od nakreślenia kontekstu sytuacji wojennej oraz ogólnego wprowadzenia do reakcji, z jaką na poziomie dyskursu spotkała się rosyjska agresja na Ukrainę. Wyliczają także szereg wydarzeń naukowych (konferencji, sesji tematycznych, sympozjów i debat) poświęconych – w kontekście ukraińskim – językowi wojny, dyskursowi wojennemu i zmianom zachodzącym w języku. Czytelnik przekonuje się, iż jest to temat dosyć wyraźnie obecny w obiegu naukowym, zarówno w Ukrainie, jak i poza jej granicami – jego obecność zależy wszakże od dynamiki sytuacji geopolitycznej oraz sytuacji na froncie wojny, a ta jest nieprzewidywalna.

Pierwsza część tomu, zatytułowana „Zintegrowana koncepcja ukraińskiego dyskursu wojny”, obejmuje dwa rozdziały, poświęcone intersemiotycznemu i multimodalnym aspektom tegoż dyskursu (Natalja Izotowa i Olena Sytenka) oraz zmianom w sferze wartości i poczucia tożsamości indywidualnej i narodowej (Wołodymyr Belia, Ljudmyła Komisar). Część druga – z analizami dyskursu medialnego – to część najdłuższa, złożona z pięciu rozdziałów. Trzy z nich dotyczą wystąpień prezydenta Wołodymyra Zeleńskiego: ich aspektów retoryczno-pragmatycznych (Serhij Potapenko), ich aluzyjności jako strategii retorycznej (Iryna Nedajnowa) oraz sposobu przedstawienia dwóch przemówień ukraińskiego przywódcy w Kongresie USA przez dziennik „The Washington Post” (Natalja Taławira). Dwa pozostałe rozdziały poświęcone są zjawisku charyzmy osobistej jako swego rodzaju medialnej broni w walce z najeźdźcą (Natalja Petljuczenko) oraz ukraińskiej odpowiedzi medialnej na rosyjską propagandę (Natalja Krawczenko i Tamara Czketjani). Ten ostatni rozdział jako jedyny w tomie napisany został w języku angielskim. Wreszcie część trzecia składa się z trzech rozdziałów, traktujących, kolejno, o emocjonalnych aspektach wierszy modlitewnych (Inna Rebka), humorze jako sposobie walki z agresorem (Wiktorija Samochina) oraz wykorzystywaniu konkursu Eurowizji do budowania określonych narracji politycznych i propagandowych (Jewhenij Płachotniuk).

Już samo wyliczenie zakresu poruszanych tematów pokazuje, jak wielowątkowy obszar eksplorują redaktorzy i autorzy tomu – a przecież nie wyczerpuje on żadną miarą wszystkich możliwości. Motywem przewodnim jest naturalnie język – język czasu wojny, zmiany zachodzące w języku ukraińskim¹, stosowane w obecnej

¹ By podać tylko jeden, dość banalny, ale znaczący przykład zmian w stosowaniu reguł pisowni, w książce konsekwentnie małą literą zapisywane jest nazwisko rosyjskiego przywódcy (*nymin*) i nazwa kraju-agresora (*pocia*). Jest to obecnie powszechnie stosowana konwencja w języku ukraińskim – trudno przewidzieć, jak trwała. Co ciekawe, stosują ją także autorki rozdziału w języku angielskim (patrz np. s. 129).

sytuacji strategii retoryczne, czy też śledzenie roli, jaką spełnia język w kontekście geopolitycznym (np. aż trzy z dziesięciu rozdziałów poświęcone są wystąpieniom prezydenta Zeleńskiego). Można oprócz tego wyróżnić kilka kluczowych obszarów eksplorowanych w książce; zwrócimy tu uwagę na cztery: multimodalność dyskursu, kwestię tożsamości, wartości i obrazu świata.

Chociaż multimodalności poświęcono tylko jeden rozdział książki, jest to rozdział bardzo ważny i nie bez powodu otwiera on pierwszą część tomu. Pokazuje bowiem, iż język czasu wojny (choć przecież nie tylko) nie funkcjonuje w zamkniętej przestrzeni swojego własnego kodu, lecz sprzężony jest z innymi modalnościami, które mogą się wzajemnie wzmocniać lub osłabiać, przekazywać spójny komunikat lub sobie zaprzeczać. Semantyka językowa jest tu zatem wyraźnie traktowana jako część wielomodalnej i transmodalnej semiotyki.

Zagadnienie tożsamości, przewijające się przez cały tom, omawiane jest oczywiście z perspektywy narodowej, autorzy stawiają jednak przy tym szereg innych pytań, np. w jaki sposób można obronić tożsamość narodową, kiedy kategoria tożsamości jest często widziana w sposób postmodernistyczny jako niejasna i rozmyta (rozdział drugi, s. 35). Inne pytanie, nie tyle zadane otwarcie, co niejako narzucające się czytelnikowi, dotyczy granic konstruowania swojej tożsamości – na ile uzasadnione jest na przykład wykorzystywanie do tego celu konkursu piosenki Eurowizji (rozdział ostatni)?

Dramatyczna sytuacja, w jakiej znaleźli się Ukraińcy, zmusiła ich także do refleksji i przededefiniowania wartości, jakie są dla nich ważne. Jak wartości wspólne, narodowe, mają się do indywidualnych, osobistych? Czy spotykają się z wartościami europejskimi? Jakie wartości niesie ze sobą czarny, bolesny, często okrutny, lecz niezbędny w czasie wojny humor (to rozdział dziewiąty)? Jaki obraz ukraińskiego społeczeństwa i narodu widzimy w poezji wojennej lub w wystąpieniach prezydenta kraju?

Ostatnie ze szczególnie interesujących nas zagadnień ma charakter bardziej teoretyczny – chodzi o przydatność kategorii obrazu świata w opisywaniu poruszanych w tomie treści. Ponieważ poruszamy się w sferze dyskursu, nie sposób uciec od omawianego wielokrotnie w etnolingwistyce lubelskiej (i szerzej: polskiej) pytania o zasadność wyróżniania dyskursywnego (a może także tekstowego i/lub multimodalnego) obrazu świata obok najbardziej pojemnej kategorii JOS. Jednoznaczna odpowiedź na to pytanie w tomie nie pada (nie znajduje się ono zresztą w centrum refleksji), poszczególne analizy inspirują jednak do nieustannego mierzenia się z tym zagadnieniem. Wyraźnie wybrzmiewa także waga obrazu świata odbiorcy, do którego adresowany jest przekaz, zwłaszcza w analizach przemówień prezydenta Zeleńskiego. W rozdziale czwartym Iryna Nedałnowa zauważa, iż prezydent „zawsze dostosowuje swoje wystąpienia do obrazu świata narodu, do którego się zwraca” (s. 91), natomiast w rozdziale szóstym Natalija Taławira podaje przykłady, jak jego słowa są dostosowywane do obrazu świata odbiorcy w przekazach prasowych amerykańskiego dziennika „The Washington Post”.

Omawiana tu publikacja ma charakter szczególnie – jak każda pozycja akademicka (a jej wartość dokumentacyjna i naukowa jest wysoka) wymaga od czytelnika uwagi i refleksji w trakcie lektury, lecz także domaga się odpowiedzi na pozio-

mie emocji. O emotywnej funkcji języka czytelnie pisze Inna Redka w rozdziale poświęconym poezji:

Wiersz-modlitwa nie tylko przekazuje treści dotyczące osobistych przeżyć autora, zakodowanych w językowych zasobach tekstu, lecz także tworzy przestrzeń dla specyficznej obrazowości kolektywnych emocji społecznych, wzbudzonych przez wydarzenia historyczne. Można go zatem uznać za autorski manifest wspólnych, społecznych emocji w kontekście działań przyczyniających się do powstania i trwania narodu (s. 155).

O tym, czym *de facto* jest omawiany tu tom, w jakich warunkach powstał i jaki moment w historii dokumentuje, niech świadczy zdanie, którym redaktorzy kończą wstęp (co zresztą jest obecnie dosyć częstą praktyką w wypadku ukraińskich autorów i prelegentów biorących udział w konferencjach): „Głęboki ukłon składamy Zbrojnym Siłom Ukrainy, które chronią to, co mamy najcenniejszego – nasze życie” (s. 7).

Literatura

- Ażniuk B.M. (red.), 2024, *Mowa i wijna: dynamika mownoj systemy i mowna polityka*, Kyjiw: Wydawniczyj dim Dmytra Burago & Instytut mowoznawstwa im. O.O. Potebni NAN Ukrainy.
- Kuznietsova Tetiana, 2024, *Changes in the language behavior and language attitude of residents of the Black Sea coast of Ukraine after February 24*, „LingVaria” XIX, 2 (38), s. 331–346.
- Martinek Svitlana, 2024, *The opposition sviy ‘us (our)’ – chuzhyy ‘them (their)’: what has changed during the Russian invasion of Ukraine?*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 36, s. 37–54.
- Myched Oleksandr, 2023, *Pozywnyj dla Iowa. Chroniki wtorgnienja*, Lwiw: Wydawnictwo Staroho Lewa.
- Slywynskij Ostap, 2023, *Słownyk wijny*, ilustracje Kateryna Gordijenko, Charkiw: Wydawnictwo Wiwat.